

LATIJS LEESBOEKJE

2

CATULLUS, CICERO,
LIVIUS, OVIDIUS,
PLINIUS

RENÉ VAN ROYEN

PLINIUS

Gaius Plinius Caecilius Secundus (62 - 113) was een zeer vermogende Romein in dienst van de keizer die ook schreef. In het jaar 110 was hij gouverneurs van keizer Trajanus in de provincie Bithynië, een streek in wat nu het noordwesten van Aziatisch Turkije is. In deze functie kreeg hij te maken met de christenen en het beleid van de Romeinse overheid ten opzichte van hen. Hij vraagt de keizer om instructie en legt uit hoe hij zelf met de aanklachten tegen christenen omgaat. In deze brief die bewaard gebleven is, staat ook het antwoord van de keizer.

C. PLINIUS TRAIANO IMPERATORI (boek 10, 96) ,

I Sollemne est mihi, domine, omnia de quibus dubito ad te referre. Quis enim potest melius vel cunctationem meam regere vel ignorantiam instruere? Cognitionibus de Christianis interfui numquam: ideo nescio quid et quatenus aut puniri soleat aut quaeri.

Sollemne est referre ad te omnia de quibus dubito.

sollemnis adj. normaal, gebruikelijk. De N1 vorm staat hier omdat het het naamwoordelijk deel is dat iets vertelt bij het onderwerp 'referre'. refero verslag doen, voorleggen (in bestuurlijke zin).

mihi dativus commodi , (voor) mij

omnia zelfstandig gebruikt N9 en privé lijdend voorwerp bij referre. dubito I, twijfelen

Enim quis potest melius ... regere vel instruere?

Quis, vragend voornaamwoord zelfstandig gebruikt, wie? M1.

melius adv. bijwoord 'beter' denk er (dan u) bij.

vel ... vel, of ... of dit zijn koppelwoorden. In je Nederlandse vertaling hoef je er maar één te vertalen.

De inf. regere en de inf. instruere zijn lijdend voorwerp bij potest.

rego III, regi, rectum sturen

meam cunctationem is privé lijdend voorwerp bij regere.

[...]

2 Nec mediocriter haesitavi, sitne aliquod discrimen aetatum, an quamlibet teneri nihil a robustioribus differant; detur paenitentiae venia, an ei, qui omnino Christianus fuit, desisse non prosit; nomen ipsum, si flagitiis careat, an flagitia cohaerentia nomini puniantur. Interim, <in> iis qui ad me tamquam Christiani deferebantur, hunc sum secutus modum.

3 Interrogavi ipsos an essent Christiani. Confitentes iterum ac tertio interrogavi supplicium minatus; perseverantes duci iussi. Neque enim dubitabam, qualecumque esset quod faterentur, pertinaciam certe et inflexibilem obstinationem debere puniri.

4 Fuerunt alii similis amentiae, quos, quia cives Romani erant, adnotavi in urbem remittendos.

6 Alii ab indice nominati esse se Christianos dixerunt et mox negaverunt; fuisse quidem sed desisse, quidam ante triennium, quidam ante plures annos, non nemo etiam ante viginti.

7. Quibus peractis morem sibi discedendi fuisse rursusque coeundi ad capiendum cibum, promiscuum tamen et innoxium; quod ipsum facere desisse post edictum meum, quo secundum mandata tua hetaerias esse vetueram.

8 Quo magis necessarium credidi ex duabus ancillis, quae ministrae dicebantur, quid esset veri, et per tormenta quaerere.

Nihil aliud inveni quam superstitionem pravam et immodicam.

9 Ideo dilata cognitione ad consulendum te decucurri. Visa est enim mihi res digna consultatione, maxime propter periclitantium numerum. Multi enim omnis aetatis, omnis ordinis, utriusque sexus etiam vocantur in periculum et vocabuntur. Neque civitates tantum, sed vicos etiam atque agros superstitionis istius contagio pervagata est; quae videtur sisti et corrigi posse.

10 Certe satis constat prope iam desolata templa coepisse celebrari, et sacra sollemnia diu intermissa repeti passimque venire <carnem> victimarum, cuius adhuc rarissimus emptor inveniebatur. Ex quo facile est opinari, quae turba hominum emendari possit, si sit paenitentiae locus.

VRAAG: Wat maakt de tekst van Plinius duidelijk over de populariteit van het christendom in deze streek (Bithynië) en deze tijd (onge-

veer 100)?

CATULLUS

Gaius Valerius Catullus leefde van 84 tot 54 v.C. Hij is dus niet oud geworden en kreeg de reputatie mee van jonge wilde dichter. Dat heeft ermee te maken dat hij in zijn gedichten heel persoonlijk en expliciet is over zijn gevoelens. Hij was verliefd op een meisje of jonge vrouw die hij Lesbia in zijn gedichten noemt. In de geschiedenis is zij bekend als ‘Clodia’, de broer van de politicus ‘Clodius’ die een serieuze tegenstander was van onder andere Cicero.

Het gedicht nummer 5 heeft Catullus opgedragen aan zijn geliefde Lesbia.

**Vivamus mea Lesbia, atque amemus,
rumoresque senum severiorum
omnes unius aestimemus assis!
soles occidere et redire possunt:
nobis cum semel occidit brevis lux,
nox est perpetua una dormienda.
da mi basia mille, deinde centum,
dein mille altera, dein secunda centum,
deinde usque altera mille, deinde centum.
dein, cum milia multa fecerimus,
conturbabimus illa, ne sciamus,
aut ne quis malus invidere possit,
cum tantum sciat esse basiorum.**

Vivamus, amemus, aestimemus zijn vormen van de conjunctivus praesens in de hoofdzin. Een conjunctivus in de hoofdzin moet je altijd vertalen door bijvoorbeeld ‘laten’ toe te voegen aan het werkwoord: vivam, ‘laat ik leven’.

rumor, rumoris M, gepraat, geklets
senex, senis M, oude man

severior is de vergrotende trap van severus. Als er bij de vergrotende trap van een bijvoeglijk naamwoord geen ‘dan’ staat, moet je deze ver-

grotende trap ‘absoluut’ vertalen. Severior betekent dan bijvoorbeeld ‘echt streng’, of ‘gewoon zuur’.

[...]

Gedicht nummer 3 van Catullus gaat over de ‘passer’ van zijn vriendinnetje Lesbia. In het woordenboek zul je voor passer, passeris M als betekenis zien staan ‘musje’, een vogeltje om mee te spelen.

**Lugete, o Veneres Cupidinesque,
et quantum est hominum venustiorum:
passer mortuus est meae puellae,
passer, deliciae meae puellae,
quem plus illa oculis suis amabat.
nam mellitus erat suamque norat
ipsam tam bene quam puella matrem,
nec sese a gremio illius movebat,
sed circumsiliens modo huc modo illuc
ad solam dominam usque pipiabat.
qui nunc it per iter tenebricosum
illuc, unde negant redire quemquam.
at vobis male sit, malae tenebrae
Orci, quae omnia bella devoratis:
tam bellum mihi passerem abstulistis
o factum male! o miselle passer!
tua nunc opera meae puellae
flendo turgiduli rubent ocelli.**

Lugete is gebiedende wijs meervoud van lugeo II rouwen.

Er is natuurlijk maar één godin Venus en één Cupido. Het meervoud is hier om het heftiger te maken.

Venus, Veneris F, Venus (godin van de liefde)

Cupido, Cupidinis M, Cupido (haar hulpje)

quantum est hominum betekent letterlijk ‘hoeveel er is van mensen’, dit is idioom voor ‘alle mensen’.

venustus adj. (moreel) goed, eerlijk, fatsoenlijk. De comparativus wordt ook hier weer gebruikt om extra nadruk te geven.

passer, passeris M, musje
[...]

LIVIUS

Titus Livius was een Romeinse geschiedschrijver die zijn hele productieve leven besteedde aan het schrijven van een geschiedenis van Rome vanaf de stichting van deze stad in - omgerekend - 753 v.C. Toen Livius die in 59 v.C. geboren was, in het jaar 19 stierf had hij bij wijze van spreken de pen nog in zijn hand en had hij 150 boekrollen onder de titel *ab urbe condita* 'vanaf de stichting van de stad' vol geschreven. Van de tekst die op deze boekrollen stond, is minder dan een derde bewaard gebleven. Het fragment dat nu komt, stond in boek 120 en is overgeleverd omdat de schrijver Seneca maior het citeert.

De tekst behandelt de dood van Cicero. Cicero was een aanzienlijke senator die een groot voorstander was van het republikeinse bestuurssysteem waarbij de senaat het beleid bepaalde. Hij was een tegenstander van Caesar die met zijn soldaten na het jaar 47 v.C. de macht in de staat overgenomen had, maar Cicero had zich niet openlijk tegen hem verzet. Na Caesars dood in maart van het jaar 44 v.C. namen Marcus Antonius en Octavianus - de latere Augustus - de leiding van de soldaten op zich en tegen hen ging Cicero wel fel te keer. Ook probeerde hij de Antonius en Octavianus tegen elkaar uit te spelen.

Deze anti-houding werd Cicero fataal. Op 26 november van het jaar 43 v.C. sloten Marcus Antonius en de latere Augustus een bondgenootschap en samen trokken ze met hun soldaten op naar Rome om af te rekenen met al hun tegenstanders uit de senaat. Dit bondgenootschap dat bekend staat als het tweede triumviraat of driemanschap omdat er ook nog een derde man bij betrokken was, dwong algemene bevoegdheden af en organiseerde de ergste proscriptie uit de Romeinse geschiedenis. Een proscriptie is een openbare lijst met namen van personen die straffeloos gedood mogen worden en daarvoor ook nog een beloning krijgen. Het bezit van degene die op de lijst staat wordt geconfisceerd.

Op deze proscriptielijst stond ook de naam van Cicero. En wie

zijn hoofd bij Marcus Antonius zou inleveren zou daar goed voor betaald krijgen. Omdat Cicero de narigheid voelde aankomen verliet hij kort voor de aankomst van het driemanschap met hun soldaten Rome. Hoe het hem daarna verging, vertelt Livius in dit fragment uit boek 120.

M. Cicero sub adventum triumvirorum urbe cesserat pro certo habens, id quod erat, non magis Antonio (se) eripi quam Caesari Cassium et Brutum posse.

De volledige naam van Cicero is Marcus (afgekort tot M.) Tullius Cicero.

sub prep.m. acc. vlak voor

cedo III, cessi, cessum, wijken, weggaan uit

urbe, lees of er staat ex urbe. Urbs is de naam voor Rome.

habeo pro certo, Latijns idioom dat letterlijk betekent ‘ik houd voor het zekere’, ik neem aan

na pro certo habens komt een AcI.

Een AcI bestaat uit een lijdend voorwerp plus een infinitivus die iets vertelt bij datzelfde lijdend voorwerp. Als ik zeg ‘ik zie de man hollen’ is ‘de man’ een zelfstandig naamwoord met de functie van lijdend voorwerp, de acc. En de infinitivus ‘hollen’, de inf. vertelt iets bij deze acc.

De constructie kun je probleemloos vervangen door een zogenaamde lijdend voorwerpszin. Dat is een hele zin of bijzin die het lijdend voorwerp vervangt. Als ik zeg ‘ik zie de man hollen’ zie je alleen een lijdend voorwerp staan. Maar als ik zeg ‘ik zie dat de man holt’ vervangt ‘dat de man holt’ dit lijdend voorwerp en staat ook op de plaats van het lijdend voorwerp. Een zin die dat doet, heet een ‘lijdend voorwerpszin’. In principe kun je alle Latijnse AcI constructies die je tegenkomt, vertalen met een lijdend voorwerpszin.

[...]

primo in Tusculanum fugerat, inde transversis itineribus in Formianum ut ab Caieta navem conscensus proficiscitur. unde aliquotiens in altum provectum cum modo venti adversi rettulissent, modo ipse iactatio-

nem navis caeco volvente fluctu pati non posset, taedium tandem eum et fugae et vitae cepit regressusque ad superiorem villam, quae paulo plus mille passibus a mari abest.

H	primo fugerat	(et) inde in Formianum		proficiscitur
B I			ut ... consensurus sit	

[...]

‘Moriar,’ inquit, ‘in patria saepe servata’. satis constat servos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum; ipsum deponi lecticam et quietos pati, quod fors iniqua cogeret, iussisse. prominenti ex lectica praebentique immotam cervicem caput praecisum est.

nec satis stolidae crudelitati militum fuit: manus quoque scripsisse aliquid in Antonium exprobrantes praeciderunt.

ita relatum caput ad Antonium iussuque eius inter duas manus in rostris positum, ubi ille consul, ubi saepe consularis, ubi eo ipso anno adversus Antonium, quanta nulla umquam humana vox, cum admiratione eloquentiae auditus fuerat.

H	ita relatum ... (est)	iussuque ... positum (est)			
B I			ubi		cum admiratione ... fuerat
B II				quanta ... vox	

[...]

vix attollentes madentes lacrimis oculos homines intueri trucidati membra civis poterant.

Vixit tres et sexaginta annos, ut, si vis afuisset, ne immatura quidem mors videri possit. ingenium et operibus et praemiis operum felix, ipse fortunae diu prosperae;

sed in longo tenore felicitatis magnis interim ictus vulneribus, exilio, ruina partium, pro quibus steterat, filiae amatae exitu tam tristi atque acerbo omnium adversorum nihil, ut viro dignum erat, tulit praeter mortem

Van het einde van het fragment geef ik alleen de tekst met mijn vertaling eronder.

quae vere aestimanti minus indigna videri potuit, quod a victore inimico (nihil) crudelius passus erat quam quod eiusdem fortunae compos victo fecisset. si quis tamen virtutibus vitia pensarit, vir magnus ac memorabilis fuit, et in cuius laudes (ex)equendas Cicerone laudatore opus fuerit.

die (dood van Cicero) is, als je eerlijk oordeelt, eigenlijk niet onverdiend omdat Cicero van zijn triomferende vijand niets ergers ondervond dan wat Cicero als hij de sterkste geweest was de overwonnen Antonius aangedaan zou hebben. Maar als ik de gebreken en de kwaliteiten van Cicero tegen elkaar afgewogen heb, was hij toch een groot en gedenkwaardige man en om hem (op passende wijze) te eren zou iemand als Cicero zelf nodig zijn.

OVIDIUS

Publius Ovidius Naso was een Romeinse dichter die bekend geworden is door zijn gedichten over gedaanteverwisselingen, Metamorfoses. Maar hij schreef ook over de liefde en over de persoonlijke ellende die hem trof. Ovidius (43 v.C. - 17 was) een vrijmoedig man en had geen moeite om over alle aspecten van de liefde te dichten en volgens de

overlevering haalde hij zich daarmee de irritatie van keizer Augustus op de hals. Omdat Augustus alleenheerser was, kon hij dus de beslissing nemen om Ovidius in ballingschap te sturen. Dat gebeurde toen Ovidius zelf vijftig was, lang na het verschijnen van zijn liefdespoëzie waar de keizer zo'n aanstoot aan genomen had.

Ovidius moest in het jaar 8 Rome verlaten en gaan wonen in het van oorsprong Griekse Tomis. Deze stad lag vlak ten zuiden van de monding van de Donau op de plaats van Constantza in Roemenië. Ovidius vond het er verschrikkelijk vanwege het gure klimaat, de onprettige, lelijke en onveilige omgeving. Tot zijn dood in het jaar 17 bleef Ovidius tevergeefs vragen om en hopen op 'overplaatsing'. Ondertussen bleef hij wel gedichten schrijven, zoals het onderstaande waarin hij zoveel jaar na zijn vertrek uit Rome zijn laatste nacht herbeleeft. Het is gedicht III uit het eerste boek van Ovidius *Tristia* 'Treurigheden'.

III

**Cum subit illius tristissima noctis imago,
quae mihi supremum tempus in urbe fuit,
cum repeto noctem, qua tot mihi cara reliqui,
labitur ex oculis nunc quoque gutta meis.
iam prope lux aderat, qua me discedere Caesar
finibus extremae iusserat Ausoniae.
nec spatium nec mens fuerat satis apta parandi:
torpuerant dempta pectora nostra mora.
non mihi seruorum, comitis non cura legendi,
non aptae profugo uestis opisue fuit.
non aliter stupui, quam qui Iouis ignibus ictus
uiuit et est uitae nescius ipse suae.**

cum, onderschikkend voegwoord zonder conjunctivus, 'wanneer'.
subit komt van subeo en is praesens indicativus. Het betekent 'opkomen' precies op de manier zoals wij zeggen 'komt het niet bij je op?' Je kunt dus denken alsof er staat 'mihi subit'.

imago is onderwerp van subit.

illius noctis is een gewone uitleggende genitivus bij imago.

quae heeft als betrekkelijk voornaamwoord de functie F1 en heeft noc-tis als antecedent.

[...]

**ut tamen hanc animi nubem dolor ipse remouit,
et tandem sensus conualuere mei,
alloquor extremum maestos abiturus amicos,
qui modo de multis unus et alter erant.
uxor amans flentem flens acrius ipsa tenebat,
imbre per indignas usque cadente genas.
nata procul Libycis aberat diuersa sub oris,
nec poterat fati certior esse mei.
quocumque aspiceres, luctus gemitusque sonabant,
formaque non taciti funeris intus erat.
femina uirque meo, pueri quoque funere maerent,
inque domo lacrimas angulus omnis habet.
si licet exemplis in paruis grandibus uti,
haec facies Troiae, cum caperetur, erat.**

CICERO

Marcus Tullius Cicero leefde van 106 tot 43 v.C. Hij was politicus en schrijver. Als politicus verwierf hij zich een positie door zijn optreden als advocaat waarin hij de meest succesvolle van zijn tijd was. Hij kon bij wijze van spreken iedereen veroordeeld krijgen of vrijgesproken - wat er maar nodig was. Hij vervulde alle politieke functies en werd een van de consuls van het jaar 63 v.C. Tegelijkertijd publiceerde hij en werd als schrijver zeer gewaardeerd. Hij publiceerde de teksten die hij als advocaat of als aanklager voor de rechtbank uitgesproken had. Ook publiceerde hij zijn politieke speeches. Daarnaast is een deel van zijn persoonlijke correspondentie bewaard gebleven en hij besteede tijd aan beschouwelijk werk. Hij schreef boeken over ‘het spreken in het openbaar’ en hij schreef werk dat bekend staat als ‘filosofisch’. Een ervan heet *Cato Maior de senectute*.

Hieronder volgt een stukje uit Cicero’s *de senectute* ‘over de ou-

derdom' dat hij in 45 of 44 v.C. publiceerde. Daarin voert Cicero de Romein Marcus Porcius Cato op die eeuwen eerder leefde en voor Cicero een soort autoriteit was. Hem laat Cicero aan het woord en hem laat Cicero vertellen welke Romein deze Cato zelf het meeste bewonderde. Zijn naam is Quintus Fabius Maximus die de bijnaam 'Cunctator' 'de aarzelaar' kreeg omdat hij besloot het gevecht niet aan te gaan met Hannibal. In de tekst van Cicero spreekt Cato over de tijd waarin hij als jongeman diende onder deze Quintus Fabius Maximus.

IV. 10. Ego Q. Maximum, eum qui Tarentum recepit, senem adulescens ita dilexi, ut aequalem; erat enim in illo viro comitate condita gravitas, nec senectus mores mutaverat. Quamquam eum colere coepi non admodum grandem natu, sed tamen iam aetate profectum. Anno enim post consul primum fuerat quam ego natus sum, cumque eo quartum consule adulescentulus miles ad Capuam profectus sum quintoque anno post ad Tarentum.

Ego, de 'ik' die hier aan het woord is, is Marcus Porcius Cato die leefde van 234 tot 149 v.C.

Q. Maximum is Quintum Fabium Maximum. Romeinen droegen meestal drie namen: een voornaam die hier Quintus is dat letterlijk 'de vijfde' betekent. De tweede is de familienaam die door iedereen die afstamde van een 'Fabius' gedragen werd. En een bijnaam als derde en dat is hier 'Maximum', 'de grootste', maar deze bijnaam is niet persoonlijk maar werd gedragen door een hele tak van de familie Fabius. Zijn persoonlijke bijnaam is 'Cunctator', 'de aarzelaar' en die had hij verdiend door niet tegen Hannibal te vechten.

Wanneer Cicero schrijft over de leden van de senatoriale elite noemt hij vaak maar een gedeelte van de naam. Zoals hier waar hij het heeft over Quintus Maximus in plaats van Quintus Fabius Maximus.

diligo III, dilexi, dilectum, houden van en van wie je houdt, staat in het Latijn in de accusativus.

Q. Fabius Maximus veroverde de stad Tarente in het zuiden van Italië op Hannibal in het jaar 209 v.C.

[...]

Quaestor deinde quadriennio post factus sum, quem magistratum gessi

consulibus Tuditano et Cethego, cum quidem ille admodum senex suasor legis Cinciae de donis et muneribus fuit. Hic et bella gerebat ut adulescens, cum plane grandis esset, et Hannibalem iuveniliter exultantem patientia sua molliabat; de quo praeclare familiaris noster Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem,
Noenum rumores ponebat ante salutem:
Ergo plusque magisque viri nunc gloria claret.

11. Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit! cum quidem me audiente Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem, glorianti atque ita dicenti; ‘Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti,’ ‘Certe,’ inquit ridens, ‘nam nisi tu amisisses numquam recepissem.’

Nec vero in armis praestantior quam in toga; qui consul iterum Sp. Carvilio conlega quiescente C. Flamini tribuno plebis, quoad potuit, restitit agrum Picentem et Gallicum viritim contra senatus auctoritatem dividenti; augurque cum esset, dicere ausus est optimis auspiciis ea geri, quae pro rei publicae salute gererentur, quae contra rem publicam ferrentur, contra auspicia ferri.

12. Multa in eo viro praeclara cognovi; sed nihil admirabilius, quam quo modo ille mortem fili tulit clari viri et consularis. Est in manibus laudatio, quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus?

Nec vero ille in luce modo atque in oculis civium magnus, sed intus domique praestantior. Qui sermo, quae praecepta, quanta notitia antiquitatis, scientia iuris auguri! Multae etiam, ut in homine Romano, litterae. Omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella.

Cuius sermone ita tum cupide fruebar, quasi iam divinarem - id quod evenit - illo exstincto fore, unde discerem, neminem.